

«
Станислава Бараћ
Институт за књижевност
и уметност, Београд
stanislava.vujnovic@ikum.org.rs

УДК 050 Мисао"1922/1923"
82:1:524.8:[821.163.41.09-1 Миличић Ј. С.
821.163.41.09-1:821.163.42.09-1"192"

КОСМИЗАМ СИБЕТА МИЛИЧИЋА У КОНТЕКСТУ ЧАСОПИСА МИСАО¹⁷⁶

Анстракт: У раду се посматра ауторско присуство С. Миличића у српским и хрватским, тј. југословенским часописима раних 20-их година 20. века. Фокус је на часопису *Мисао*, и то посебно у периоду уредничког деловања Ранка Младеновића (1922–1923). Са ослоном на закључке истраживања Радована Вучковића, одређују се одлике Миличићеве космичке лирике и космизма у ширем смислу, који се указује као доминантан поглед на свет и као сазнајна метода. Књижевно-политички и књижевно-социјални часопис *Мисао*, као тип широко конципираног и обимног часописа, представља репрезентативан оквир за југословенске па чак и европске авангардне космолошке тенденције. У том оквиру јасно се виде песничке и научне инспирације које су утицале и на формирање космизма С. Миличића. Исто тако, уочава се и његов оригинални допринос овом *изму* карактеристичном за круг београдских авангардиста и авангардисткиња раних 20-их година 20. века. Хронолошким читањем текстова космолошке тематике, који се тих година појављују у *Мисли* (као и у београдском *Српском књижевном гласнику* и загребачкој *Критици*), и успостављањем интертекстуалних веза између чланака различитих жанрова, указује се на континуитет и дисконтинуитет

176 Овај рад резултат је истраживања на пројекту *Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца (178024)*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

између симболизма и авангарде, односно сагледава једна еволуциона линија српског и хрватског песништва тога периода.

Кључне речи: космизам, Сибе Миличић, часопис *Мисао*, Београд, Ранко Младеновић, симболизам, авангарда, еволуционизам.

1. О часопису *Мисао* (1919–1937) и космизму

Значење и значај лирског космизма С. Миличића могуће је у потпуности разумети тек кад се, макар укратко, одговори на питања о времену и начину оснивања часописа *Мисао*, о његовој типолошкој припадности и концепцији, као и о томе по чему је репрезентативан за српску књижевност, југословенску поезију, међуратну југословенску културну и научну сцену. *Мисао* је, под одредницом *књижевно-политичког часописа*, основана 1919. године и конципирана је као тип обимне публикације научних претензија, са полумесечним ритмом излагања. Замишљена је и као једна од институција културе чији је циљ да обнови ратом прекинути књижевни живот и обједини деловање књижевника и интелектуалаца који су се – долазећи са ратишта, из избеглиштва и заробљеништва (на које се понекад непосредно надовезивало школовање у европским градовима), или из доскорашњих градова Аустроугарске монархије (Загреба, Сплита, Сарајева) – све више кретали ка Београду као престоници нове државе. Међу њима су били будући уредник часописа Ранко Младеновић, затим Милош Црњански, Иво Андрић, Јосип Косор, Тин Ујевић и Сибе Миличић. Неки од ових важних сарадника *Мисли* спадали су међу оне који су још као омладинци сањали о јединственој и слободној југословенској заједници (Ујевић и Андрић) или су као млади професори подржавали своје ђаке у овом културном и државотворном пројекту (Миличић).

Главни актери окупљени око *Мисли* обликовали су поетички профил часописа кроз своја различита искуства, која су била условљена и генерацијским разликама. На почетку,

примарну реч имала је старија генерација: Сима Пандуровић, оснивач и први уредник часописа, песник српске модерне, провео је рат делом у Србији под аустријском окупацијом а делом у интернацији, слично као и Велимир Живојиновић (само уз песничке текстове потписиван као V. Massuka), који је са Пандуровићем делио уређивање *Мисли*. Часопис је окупио представнике млађе генерације (схваћено у ширем смислу). То су уједно били и аутори са специфичним ратним искуствима: Станислав Винавер вратио се у Београд после учешћа у рату и боравка у револуционарној Русији, где је био изасланик српске владе; у истој земљи и на сличном задатку био је и, нешто старији, Сибе Миличић, који је и пре рата био настањен у Београду, и који је ратовао као добровољац у српској војсци; Ранко Младеновић је пре Првог светског рата био поетички изразито близак Винаверу, а заједно су током рата били у Ђачком батаљону (при чему је Младеновић већи период рата провео у аустроугарском заробљеништву, у војном логору Ашах); Црњански и Андрић напустили су Загреб након двогодишњег уређивања часописа *Књижевни Југ* (1918–1919), који је поставио основе културног и књижевног југословенског јединства (с тим да је Андрић претходни период провео у затвору као политички непријатељ Монархије). Повлашћено место у часопису Пандуровић је од самог почетка доделио песникињама и интелектуалкама, од којих су неке биле већ етаблиране ауторке, а неке прве радове објавиле управо у *Мисли* (Даница Марковић, Милица Јанковић, Јулка Хлапец Ђорђевић, Десанка Максимовић, Анђелија Л. Лазаревић, Паулина Лебл Албала, Ксенија Атанасијевић). Како је добро уочио Радован Вучковић, током прве године излагања часописа дошло је до његове унутрашње поларизације (Вучковић 1979: 374), а Пандуровић је закључио да замишљену обнову књижевног живота могу извршити само млади и „нови“, па је уређивање часописа препустио Младеновићу (од 1. јануара 1922. до 16. септембра 1923). Пандуровићев конзервативни концепт књижевности замењен је тако модернистичким,

који, међутим, захваљујући новим сарадницима, прераста и у (умереније) авангардни. У томе периоду утврдиће се и космолошка тенденција овог часописа, али и српске и хрватске авангарде уопште. Уколико би се посматрала само непосредна животна, ратна искуства наведених сарадника, већ би то наизглед било довољно да се објасни доминантност космизма као снажне уметничке и идеолошке реакције на (пре)живљену трауму, као потрага за редом и смислом након цивилизацијског и личног слома. Ипак, реч је о вишеструким утицајима и подстицајима у том смислу.

Због ширине космолошких тема у контексту у коме се Миличићева поезија тога периода изворно појављује, Миличићев лирски космизам именован је у наслову овог рада само космизмом. У том је периоду, почетком 20-их година 20. века, овај *изам* шири не само од песничког, већ и од књижевног и уметничког покрета или правца. Он обухвата и науку и филозофију а, могло би се рећи, и свакодневицу. Космизам је, другим речима, био „феномен мишљења“ у тадашњој Европи, па је нужно да се Миличићево деловање посматра као део овог европског контекста.

Поред осталог, на почетку треба указати и на два врло конкретна, реална космичка догађаја, један из 1910. и један из 1919, који су значајно утицали на овакву оријентацију европских интелектуалаца и научника. Радован Вучковић подсећа да „непосредан повод за актуализацију космичке поезије око 1910. многи виде у поновном појављивању Халејеве комете које је тада изазвало велико узбуђење и многе песничке визије космичког карактера“ (Вучковић 2011: 47, фуснота 51). Са друге стране, игром случаја, 1919. године потврђене су одређене Ајнштајнове поставке, захваљујући посматрањима у Бразилу и на једном афричком острву. Тек тада и *Теорија релативитета* постаје изразито популарна, а 1921. године Ајнштајн добија Нобелову награду за физику – истина, за објашњење фотоелектричног ефекта.

Све је то додатно утицало да се у периоду 1922–1923. године *космизам у Мисли* стабилизује као изабрани поглед на свет: тежња да се свет сагледа као *једно* и потреба за синтетичким *виђењем* и *сознањем* целине света. Ове тежње присутне су у то време, као што је поменуто, у утицајним и популарним теоријама и учењима које своје *повлашћено* место добијају управо у (Младеновићевој) *Мисли*: осим Ајнштајнових истраживања и поставки („Теорија релативитета“, 1. октобар 1921),¹⁷⁷ оне су изражене у интуиционизму и еволуционизму Анрија Бергсона („Бергсонова естетика“ Станислава Винавера, двоброји за јуни и јули 1922), у филозофско-религијским учењима („Словенско-индијски панхуманизам. Сутрашња стварност“ Милоша Ђурића, 1. фебруар 1922), у биолошким и политичким теоријама: „Централизам и децентрализација у политици. Једно биолошко-еволуционистичко гледиште“ Светозара К. Матића (1. јануар 1922, уводни чланак првог броја који уређује Младеновић), „Целина, делови и стварност“ филозофа Светомира Ристића (1. март 1922), „О преисторијском човеку“ (1. април 1922) и „Закони органске еволуције“ Б. Петронијевића (1. и 16. август 1922), „Проблем појаве живота на земљи и Аренијусова хипотеза панспермије“ Синише Станковића (16. септембар 1922); а изражене су, свакако, и у хибридним песничко-научним манифестима као што су: „Везе“ Светислава Стефановића (1. и 16. јули 1922),¹⁷⁸ или „Хелиотерапија афазисе“ Растка Петровића и Марка Ристића (16. мај 1923), чији су поједини делови упоредиви и са наведеним текстом о теорији релативитета (Бараћ 2008: 140–149).

Управо оваква хибридизација науке и поезије експлицитно је образложена у *Мисли* већ 1921. године и, што је овде од посебног значаја, до тога је очигледно дошло захваљујући и

177 У раду ће чланци из часописа бити навођени према датуму броја у коме је дати чланак објављен, пошто је за ову тему, за праћење космолошке песничке еволуције, хронологија од кључног значаја. Неће бити навођени бројеви књиге и свеске часописа, како је уобичајено, а они се ионако накнадно додају ради практичног библиотечког руковања часописима.

178 Програмски текст који промовише космичку лирику, објашњавајући промену научне парадигме и доводећи у везу еволуционизам и теорију релативитета.

Миличићу. Наиме, чланак „О Малармеу“ Ренеа Гила,¹⁷⁹ теоретичара француског симболизма и заговорника „научне поезије“, постављен на месту уводника, уредништво посвећује Сибу Миличићу и „Књижи радости“ уз следеће објашњење:

Због мале књижевне препирке о уметничкој вредности Стефана Малармеа, која је настала у београдским књижевним ревијама, а на основу књиге г. Ернеста Рено-а, „La Melée Symboliste“ обратили смо се на Малармеовог друга, великог француског песника, Рене Гила, да нам он да свој суд у том питању (16. септембар 1921: 81).

Љубазно се одазивајући позиву С. Пандуровића и В. Живојиновића, Рене Гил не само да објашњава Малармеов симболизам и сопствену поетику, већ, нехотично, и поетику космичке поезије која у том тренутку осваја *Мисао*, којом ће и сасвим доминирати у наредне две године, са новим уредницима. Посебно се важним чине два пасуса која прецизно описују један развојни ток француске, тј. европске поезије и њено нужно одвајање од симболизма. Песнички космизам у *Мисли* настаје делом и из описаних поетских тежњи:

Скупа узевши, он [Маларме] је и ту остао у сагласности са Бодлером и његовим ужасавањем мало детињастим од Науке којој је он стављао насупрот Имагинацију, као много ширу по инспирацији! „Не може се човек вољно лишити Едена!“, рекао ми је исте године Маларме, обавестивши ме тако да ме ни он, ни Симболисте (који су примили моју технику „вербалне инструментације“) не би пратили у мојој филозофској идеји заснованој на бази научноеволуционистичкој.

И доиста, због тог свог неинтересовања, презирања и као неке мржње према Науци (Науци која је једино имала да нам пружи материјал из којег сам успео да створим и

179 У Библиографији часописа *Мисао* 1919–1937 Добрило Аранитовић прави превид и јасно издвојен наслов чланка спаја са посветом (такође јасно издвојеном и написаном у курсиву) па овај чланак именује као „О Малармеу, Сибу Миличићу и ‘Књижи радости‘“ (Аранитовић 2013: 169). Превид прави и код имена аутора пишући Рене Гал.

утврдим Поезију универзалне мисли и космичке конструктивне и синтетичке емоције, и поезију у којој се смањује супротност између материјализма и спиритуализма), због тог неразумевања Песници-Симболисте, произашли из Малармеове уметности, нису више у мисаоној заједници са најближом будућношћу, нису у знаку еволуције (16. септембар 1921: 85).

Космичка поезија, космизам и космологија нису, дакле, накнадне историографске и теоријске конструкције, већ појмови који потичу из различитих гестова самоодређења и самоименовања (пост)симболиста и авангардиста – а функционални су и са књижевноисторијске дистанце. У домаћим оквирима, у „наступу“ Београдске литерарне заједнице „Alpha“, којој припада и Миличић,¹⁸⁰ у загребачкој „књижевно-умјетничкој ревији“ *Критика* 1921, у непотписаној белешци стоји:

И сви су они *козмичари*, фанатично вјерују у културу, у музику, у бијеле пламенове, у велики дах, у дубоки смисао нове ренесансе човјечанства, која иде чежњом хисторије, вјечитим вапајем умјетности, у звјездано остварење... (11–12/1921: 450–451, курзив С. Б.).

Треба нагласити да је већина чланова групе „Alpha“¹⁸¹ постала језгром Младеновићеве *Мисли*, као и то да се делом подударала са Групом уметника. Треба нагласити и да је уводни чланак Тодора Манојловића био посвећен управо Сибу Миличићу,¹⁸² и да је то било, поред наведеног превода Гиловог текста, друго овакво *повлашћивање* Миличићеве позиције међу (не)формалном групом песника у врло кратком периоду.

180 А објављује одломак из веће целине, насловљен „Из књиге Пут“, с поветом Т. Манојловићу.

181 Тодор Манојловић, Милош Црњански, Тин Ујевић, Сибе Миличић, Станислав Винавер, Јосип Косор, Светислав Стефановић, Бошко Токин, Станислав Краков, Растко Петровић, Милан Дединач, Иванка Иванић.

182 „О поезији и њеној кризи и обнови у 19. веку“, 387–390.

Следеће године, пишући у *Мисли* приказ „Космологија Сиба Миличића“ Александар Илић износи став да једино Миличић међу свим *космичким песницима* има потпуно изграђену лирску *космологију* (1. април 1922: 547). Пре тога, у приказу Крлежине *Хрватске рапсодије*, Илић узгредно истиче значај космичке поезије као новума:

У нашој послератној уметности јавила су се прва пулсирања рушења и оцепљења од свега предратног. Нагласићемо, без развијања, у нашем сликарству *декомпозицију* форме и *интензивност* боја, а у *космичкој* поезији дискретно, првеначко наглашавање да је бескрај једина интернационала душе и савести, а прехристовске цивилизације Египта, Кине и Индије предуслов ка новим открићењима душе (16. јануар 1922: 126, курзив ауторов).

Касније, он ће и поезију Растка Петровића, из збирке *Откровење* (1922), сврстати у *космичку готику*, коју, према његовом мишљењу, стварају још и париски уметници Андре Салмон, Жан Кокто и Жан Епстајн (16. јануар 1923: 133).

Сибе Миличић је од самог почетка био привилеговани песник *Мисли*: у првом броју, после програмског уводника Велимира Живојиновића („Мисао и акција“), објављена је песма „Из књиге Сунчани дан, одељак 'Јутро'“. Очигледно је, на позив уредника, Миличић из рукописа изабрао песму која би такође колико-толико била блиска програму: *Сунцем занесен, / први се дигао / узлетио соко: / у небо је стигао, / у небо високо. // И тамо, одакле сунце тек сева, / облаци иду, за њима гром, / одатле дивну песму он пева / леп, као мисао, у заносу свом. // Песму без клика, песму без гласа / пева ју крила поносни крет, / и занос, што душу, ко море, таласа: / летом се само изражава лет. // Сунцем занесен / први се дигао, / узлетио соко: / у небо је стигао / У небо високо.*

Док је у првом периоду *Мисли* поезија са космичким мотивима присутна само у

ретким песмама Светислава Стефановића и Ранка Младеновића,¹⁸³ у Младеновићевом периоду космизам постаје доминантна лирска струја у оквиру укупне поезије која се објављује у часопису. Оно што је за ову тему кључно, јесте то да се, као космичар, Миличић обзнањује пре свих ових (само)именовања и образложења, манифестним чланком „Један извод који би могао да буде програм“, у 3. броју обновљеног *Српског књижевног гласника* (1. октобар 1920; даље: *СКГ*). Пуни смисао овог манифеста остварује се, међутим, тек у контексту другог часописа: тек у накнадним интертекстуалним везама са напред наведеним чланцима у *Мисли* разумеју се и ове Миличићеве идеје о путевима нове (космичке) поезије:

Савремена биологија заузела је потпуно филозофију: човек је унесен у козмос као део његов. Величанствена идеја братства и једнакости унесена је у све што постоји. Губљење оног чисто човечанског које је, кроз примитивне религије и човеков егоизам, дизало човека на престо свега, даје све више места козмичким осећањима. [...] Полако се креће ка висинама. Кад се човек буде уистину ослободио, барем уколико је њему могуће, од свега материјалног, дигнуће се високо и нова духовна, до данас нечувена поезија, одјекнуће светом, велика поезија свеопште козмичке љубави (*СКГ*, 3/1920: 192).

Иако у овом чланку сродне ослободилачке тежње Миличић препознаје у социјализму и комунизму, ипак предвиђа њихов „бродолом“ јер сматра да се „човек никада неће ослободити на материјалној бази“ (Исто: 191). Миличић манифест завршава речима о „најмлађим“ песницима који описану космичку поезију у том тренутку стварају.

183 Од три у том периоду објављене Миличићеве песме, само је једна космичка („Из књиге: 'Звездано небо' VIII“, 1920: 508–509); док друге две не припадају овој струји („Разговор“ – из књиге *Филигран*, 1920: 901; „Сан тела“ – из *Књиге љубави*, 1920: 1567–1569).

У књизи *Авангардна поезија* (1984) Радован Вучковић¹⁸⁴ је, у оквиру поглавља „Српска авангардна лирика“, поред 1) социјалне и ратне лирике, 2) активистичко-критичке лирике, 3) постекспресионистичко-дадаистичке поезије и 4) генезе надреалистичког писања, издвојио и два песничка тока која обухватају струју коју називамо лирским космизмом: 5) космичко песништво и 6) деструкција космичких утопија и конструктивистичко мистичко песништво. У „чисто“ космичко песништво уврстио је поезију М. Црњанског, С. Миличића, Анице Савић-Ребац, „бајке“ Тодора Манојловића и космичке приче С. Винавера. Младеновићеву поезију сврстао је у деструкцију ове лирике, као и неке Винаверове и Настасијевићеве песме. Вучковић је, од свих истраживача српског и хрватског модернизма, најдетаљније проучио књижевне часописе међуратног периода, и управо је он истакао важност космизма и космичке поезије тога времена, што савремена читања датих часописа само потврђују. Нијансирано тумачење космизма пружио је у својим радовима о авангарди и Гојко Тешић. Он као посебан *изам* више пута, уз *космизам*, издваја и *интеркосмизам* (Тешић 1989: 124; Тешић 2009: 51), имајући у виду управо манифесте објављене у Младеновићевој *Мисли: „Везе“* Светислава Стефановића, „Земаљско и међузвездано друштво“ Милоша Ђурића (1. и 16. јули 1922) и „Интеркосмичка лирика“ Божидара Ковачевића (1. јануар 1923).

Вучковић космичку лирику процењује као *доминантну струју* у читавој српској књижевности после Првог светског рата, и сматра да је

јединствена и готово факирска опседнутост космолошким мотивима, као и апстрактним категоријама времена и простора, апсолутне љубави интегрисане у свецилину света и живота. Та појава општа је у једном делу европског песништва, али изгледа да нигде у тој мери не доминира као у српској поратној поезији (Вучковић 1984: 103).

184 Ова књига објављена је у новом издању под називом *Поезија српске авангарде*.

У каснијој књизи (*Поезија српске авангарде*, 2011), која се већином заснива на претходној, Вучковић понавља закључак да би „космичка лирика у српској књижевности одговарала типу апстрактног експресионизма“ (Вучковић 2011: 140), а његову потврду налази у једном самоодређујућем манифестативном гесту, писаном у исто време када и Миличићев „Извод“:

Можда је Винавер и најбоље теоријски образложио суштину ове врсте песништва, када га је покушао дефинисати као интегралну експресију макро и микрокосмоса, полазећи од убеђења да „космизам атома живи истом слутњом, којом и васељене“ (Вучковић 2011: 140; Винавер, „Манифест експресионистичке школе“, 1920).

Вучковић добро уочава да је порекло оваквог космизма не само у немачком експресионизму већ и у руском симболизму, тумачећи да се њиме „хтело документовати универзално јединство света и прокламовати мистика свејединства на којој су инсистирали и руски симболисти, чији је Винавер добар познавалац“ (Исто). Такође, успостављањем својеврсног корпуса програмских космолошких текстова Вучковић имплицитно показује и како су се они из *СКГ*-а, који је покушао да буде отворен за нову поезију и филозофију, ипак реализовали у Младеновићевој *Мисли*, која је то заиста била:

Маса литерарних и филозофских текстова у поратној српској књижевности кретала се у кругу тих рефлексива, а они чији је циљ и формулисање одређене поетике са филозофско-антрополошким претензијама, стално су потенцирали задатак поезије као облика интуитивног перципирања космичких сензација, биле ове део микро или макроцелине. „Објашњење Суматре“ Црњанског, „Један извод који би могао да буде програм“ Миличића, „Космичка поезија у Француској“ Пола Јаматија, „Интеркосмичка лирика Божидара Ковачевића“. [...] А од песме „Суматра“ Милоша Црњанског из 1920.

до збирке *Вечери на мору* Анице Савић-Ребац из 1929. године, тече непрекинути ток космичке поезије у српској књижевности (Вучковић 2011: 141).

Наведени текст „Космичка поезија у Француској. Данашње стање поезије и њена будућност“ француски песник Пол Јамати и написао је на Младеновићеву молбу да прикаже стање у савременој француској поезији, а објављен је као уводник другог Младеновићевог броја. По свему судећи, *космичка поезија* је лични Јаматијев термин, којим обједињује савремене тенденције и у коме налази њихову заједничку основу, али која тек има да буде остварена: „дух универзалности пробудиће се – поезија ће постати космичка“ (16. јануар 1922: 81). Јамати не пише о конкретним песницима и делима, већ на једном апстрактнијем нивоу указује на нове односе између науке, филозофије и поезије:

Научник знаће да ствара само на основу науке. Тада ће нестати метафизичара. Филозофу биће једини циљ класификација, док репрезентација васионе има да припадне само песнику (Исто: 85).

Песници су, према његовом мишљењу, једини способни за потпуну синтезу и само поезија, са својом сликом целине, може да успостави нову везу између човека и космоса. Читаоци *Мисли* могли су лако управо у овим ставовима препознати поезију Црњанског или С. Миличића. Оно што је посебно важно, то је Јаматијево уздизање поезије изнад филозофије и науке, у епистемолошком смислу. Космизам за њега, као и за уредника *Мисли* и његове сараднике, представља заправо спознајну *методу*, и то ону која омогућава да се сагледа не само *целовитост* већ и *јединство* света и свемира. Све ће те ставове поновити и потврдити и Светислав Стефановић у тексту „Везе“, у коме „раскида“ са застарелим методама деветнаестог века („Реализам и натурализам у уметности и материјализам у

науци, који су владали прошлим веком, одвише су гледали само стварност...“) и залаже се за нове („Данас и наука добија многу примесу фантастичног, интуитивног, и наука сама открива везе човека не само са његовом непосредном околином него са његовим најудаљенијим и најнестварнијим условима живота у времену и простору“). Стефановић се директно интертекстуално надовезује на чланке претходно објављене у *Мисли* („У биологији се говори о ланцу предака – један данашњи човек само од времена Христа на овамо има их на око 20 билијона. Једна од Ајнштајнових теорема о релативности почиње са размишљањем о паду једне цигље...“) и све то чини како би у овај свеповезујући космолошки научни метод уврстио и „најмодерније“ песнике који „тим сазнањем живе“ (16. јуни 1922: 990–991).

2. Еволуција космичке лирике у *Мисли*: позиција С. Миличића

Код појединих београдских песника током раних 20-их година била је јача веза са космоизмом немачког експресионизма, док је код других реч о вишеструким утицајима и слободнијој интерпретацији ове песничке тенденције. Лирски космоизам самог уредника *Мисли* Р. Младеновића, налази се негде између ових двеју група. Иако је у његовим песмама присутан кључни мотив експресионистичког космоизма – експанзија лирског субјекта на свет и свемир, његова бесконачност и надмоћ, која је, парадоксално, израз реалне немоћи субјекта – тај мотив не садржи друштвене конотације. По томе је Младеновићева имплицитна поетика у сагласју са Миличићевом како имплицитном, тако и експлицитном поетиком из „Извода“. Субјект, тј. лирско ја близак је симболистичкој души, која се налази у ванисторијском простору. Са друге стране, од симболистичког субјекта удаљава га иронијски однос према свету, а пре свега према самоме себи. Овим поступком Младеновић се приближава романтичарској

поетици и метафизици. Предраг Протић, у тексту „Поезија Ранка Младеновића“, указује на овај поетички континуитет истичући његово шире значење за све модернистичке песнике (овде: авангардистичке):

Модернисти и после Првог светског рата видели су себе, ако не као обновитеље романтизма, а оно као настављаче романтичарске традиције. Многи међу њима, поучени бројним новим, књижевним и историјским искуствима, покушали су да наставе даље од онога где су романтичари из омладинског доба стали, и да захвате и оне просторе које су њихови претходници оставили неосвојеним. Један од таквих песника био је и Ранко Младеновић; уз раног Црњанског из *Лирике Итаке* и, такође, раног Божицара Ковачевића, најизразитији представник таквог усмерења (Протић 2006: 338).

Младеновић своје „звучне елипсе“ почиње да објављује у *Мисли* 1. септембра 1920. обележавајући их редним бројевима, што ће наставити и наредних година. Тек 1928. године ове песме биће штампане као збирка поезије, њих 28, под истим називом.

Прва „елипса“ открива да се *ја* песме идентификује са душом, која ће бити апострофирана у последњим стиховима: *Све је сада у теби бескрајно, / душо моја, / мој колосе јадни!...* Парадоксална позиција *јадног колоса* имала би сасвим другачију семантику у експресионистичком кључу, који укључује етичку и политичку егзистенцију субјекта, док у *звучном простору*, какав је простор Младеновићевог лирског света, фигура парадокса има слабији ефекат. Младеновић је, дакле, космички простор испунио звуком, и то складном мелодијом, која је такође ближа симболистичком него експресионистичком доживљају света. То показују први стихови прве елипсе: *Звони, звони / арија над шумом!*, а исти звучни склад гради се и понавља затим кроз читав циклус. Мелодија коју слуша

лирско ја није, међутим, монотона (*ја те осетим / музиком бескрајна / у заносном судару свих звезда, / у коме сам те / од звукова ото...*), али се јасно сугерише да не постоји дисхармонија и дискрепанција: та мелодија упорно се назива аријом, односно аријама.

Укупна космичка поезија у *Мисли* може се систематизовати и кроз то да ли у појединој песми доминира мотив душе или тела. Мотив душе везан је за екстатично спајање са космосом, а мотив тела, тачније његова слика, носи драгоцену потенцијал поигравања патетиком екстазе, односно иронијски потенцијал.

У таквој подели, Сибе Миличић припада првој струји космичара. У првој песми циклуса „Детињство“ (који започиње да објављује у *Мисли*), песнички субјект оглашава се на почетку: *У крошњи бора љуљам се / цео велики дан: / у колевци својој дете заносно!* (16. март 1923: 413). У овој дугој песми описано је утапање лирског субјекта у природу и приказана потпуна хармонија односа двају ентитета, а све је то додатно мелодијски потцртано ритмом који уљуљукује и самог читаоца, и доводи га у стање равнотеже. Тачно на средини песме описује се један искорак ка космосу, „догоди се“ благо избацавање лирског и читалачког субјекта из равнотеже, односно предимензионирање телесног лирског ја, али се одмах потом, иако умањеној, све врати овоземаљској природи: *Полудише ветрови на пучини / И певају, као пијани певају / И са тисућу се руку хватају / За гране безбројне бора / И љуљају ме, љуљају.... / А ја, ван себе, као природа чист, / Узнесен до заноса цвета, / Ја ширим руке разапев се сав / Између Бескраја и света. // Сунце ме целог обасуло свег / Валом радосног смета, / А моја дуга пружила се сен / На земљу, на море, на врхове гора / На цео мој чаробни крај: / Да сву своју малену земљу ја примих / У детињи, топли загрљај!* (16. март 1923: 415).

Већ у следећем броју открива се колико је оваква лирика „свеопште космичке љубави“, тј. колико је Миличић високо цењен и у *Мисли* Р. Младеновића, будући да је један од

изабраних који је заслужио *портре* (како је редовно стајало у жанровском одређењу чланка) у новоуведеној рубрици *Наши сарадници*, састављеној од фотографије и текста.¹⁸⁵ Уредништво је у портрету „Сибе Миличић“ писало:

Песник Сибе Миличић, рођен на острву Хвару, опева мистичну лакоћу душевности, која еротично чезне за спајањем неба и земље. Отуда је космичар и илузионист: Он уноси у нашу поезију чар једне озарене лирске метафизике (1. април 1923).

Унутар лирског космизма јасно се издвајају и песме са наглашеним еротским мотивима, па би се тај правац могао назвати *еротским космизмом*. Еротским космизмом именовано је Радомир Констатиновић један ток поезије Данице Марковић, у који је убројао све њене космичке песме објављене у *Мисли*, али и у другим часописима (*Биће и језик*, књ. 5). Реч је, међутим, о песмама какве су „Екстаза“ и „Доживљај“, уводне песме *Мисли* из првог Пандуровићевог периода уређивања. У Младеновићевој *Мисли* она објављује само једну песму, „Одјек“ (16. мај 1922), која и не спада у ред космичких песама. Ипак, Даница Марковић је једина ауторка заступљена у рубрици *Наши сарадници*, где је изричито представљена као космичарка, што је био један од разлога за издвајање и увршћивање у ову канонизујућу рубрику. Нешто пре портретисања Миличића, уредништво ће истаћи да

185 Уведена 1. новембра 1922, рубрика *Наши савременици* је најпре одала почаст оснивачу и уреднику Сими Пандуровићу, затим 16. новембра Браниславу Петронијевићу, па 1. децембра Светиславу Стефановићу, 16. децембра Николи Вулићу, а онда су током 1923. портретисани: Иво Андрић, Милан Грол, Августин-Тин Ујевић, Милош Недељковић, Даница Марковић, Светомир Ристић, Сибе Миличић, Сениша Станковић, Станислав Винавер и Милош Црњански. Тин Ујевић представљен је на начин који открива разлике између метафизичког космизма Миличића и већине других песника, с једне стране, и Ујевићевог револуционарног, изворно авангардног, социјално осетљивог осећаја јединства света: „Да верује, повукао би се у неки манастир. Овако има намеру да пропутује још свет, и да се посвети студији музике и индијске филозофије. У души се осећа авениристом. Верује у будућност пролетаријата и у слободни стих. Нада се, да ће га музика ослободити патње телесног живота“ (1. фебруар 1923: 235).

песник г-ђа Даница Марковић има и своју послератну песничку еволуцију. Песимизам и велика искреност у предратној збирци њених песама („Тренуци“) побудили су Скерлића да је упореди са Францускињом Марселином Деболд-Валмор и са Немецом Бетом Паоли. Њена закопчана нервоза стихова, после рата се дискретно и скромно развила до космичких емоција, што је везује данас и за нашу младу песничку генерацију (1. март 1923: 394).

У космизму овога усмерења спајање лирског субјекта са космосом одвија се путем еротске екстазе. У *Мисли* је он репрезентован песмом „Кô детенце“ Јосипа Косора. Еротска екстаза приказана је као начин којим се постиже заборав, у коме субјект стиче илузију бесмртности, тј. утапања у вечност, у бескрај времена и простора: *И за обману страшне свести што морамо / мрети, / срчимо џехенет, рај и нирвану / из пурпурне шкољке миле страсне жене, / Из магичне и козмичне јој баште! / Најсветији је тамјан нашој души мирис / Њене пути, / Романтика бедара и груди... / Ах, беримо крушке и кајсије / С прве податне гране / И набијмо на завраћену лупешку главу / Венац дуге, лепоте и хармоније, / У вулканичном крвавоме хуку / Звезде Свељубави!...* (16. мај 1923: 739).

У време када је објављена ова песма, Косор је већ познат као песник космичке оријентације, са потпуно уобличеном поетском космологијом, која се огледа у збирци *Бели пламенови*, објављеној 1919. у Београду. Његова космологија почела је, иначе, да се уобличава још пре Првог светског рата, а сам Косор сведочи о позитивној рецепцији његових првих космичких песама од стране Штефана Цвајга, који је обећао да ће превод песме „Осећај васељене“ („Gefühldes Weltall“) одштампати у алманаху у част Емила Верхарена (Косор, *Пожар страсти*, Са *Кратком аутобиографијом*, 1950, 1987: 74). У истом броју *Мисли* непотписани аутор доноси белешку „Француски часопис о Јосипу Косору“. Часопис *Les Cahiers d' Icare* објавио је, наиме, текст Мориса Бланшара управо поводом

Белих пламенова који су 1923. преведени на француски, са предговором Гистава Кана. Писац приказа, „назива Косора књижевним гигантом, песником визија Космоса“, а *Мисао* преноси и део из приказа где се каже:

Он напушта традицију и руши ограду језика и знаности. С гигантским крилима и плећи узноси се у бескрај да тражи Бога. [...] Буктиња свемира трза из њега крикове, који својом звучношћу, ритмом и колоритом изазивају хармонично само то што се осетити може. Он не говори више нашој памети, неспособан да донесе осећај изражен у страшном развоју свемира, он доноси нашој личности сензације што се претварају у визије, што су се развиле пред нашим зачуђењем (16. мај 1923: 797).

Непосредно поред Косорове песме „Ко детенце“, Младеновић објављује своју песму „Лирски каприс“ (Исто: 740), у којој је еротички моменат такође присутан, но не толико експлицитан. У средишту пажње и овде је екстатички доживљај стапања са космосом, али презентован на оригиналан начин. Наиме, субјект песме иронијски је дистанциран од сопственог доживљаја, што се и директно саопштава издвојеним последњим стихом (*И расецам своју екстазу*), али га истовремено и хиперболизује поигравајући се функцијом тела. Позиција субјекта / тела постепено се, из стиха у стих, мења: он се доводи у све ближу везу са васионом, док је на крају не надрасте. Пошто га је мелодија повела ка вечности, субјект песме губи свест, да би на крају дошло до инверзије односа космоса и индивидуе: читав космос утапа се у тело субјекта, захваљујући чему долази до метаморфозе: увећано тело субјекта надилази уобичајене просторне односе: *А затим смело, / Док се у мени сав свемир руши, / И кроз ноћ тамну / Док још осећам вечност бесрамну – / Ја опкорачавам Месеца ко вазу / И расецам своју екстазу.*

У даљем објављивању песама циклуса „Детињство“ (1. јуни 1923), који хронолошки следи за наведеном Косоровом и Младеновићевом песмом, Миличићев лирски субјект

приближио се оваквом маниру: представљен наглашеније него до тада, као тело, такође долази у надмоћну позицију у односу на космос: *Наслањам сад главу на облак / а руке на два сунца. / Крај мојих ногу протиче / пут млечни: сребрни поток, благ. / Преда мном се прострла васиона: / Ја гледам на просторе света* (1. јуни 1923: 816).

После Миличићеве песме, Младеновићев лирски субјект у песми „Ноћне антистрофе“ приказује сличну ситуацију: *Месец сам левом руком / Пренео чудно на запад / А у срцу дршће напад / И утана се звуком / У атом један...* Односно, како то код Младеновића бива увек гротескније и неидилично: *Пун престапа и моћи / Растргао сам усне / Овој ноћи...* (1. септембар 1923: 1327).

У исто време, и код песника који је у време Младеновићевог преузимања *Мисли* покренуо сопствени часопис *Хипнос* (а тиме основао сопствени покрет – хипнизам), код Рада Драинца, постоји, у *Мисли*, иста гротескна слика обрнутог односа космоса и тела. У песми „Позориште вечности“ лирски субјект покушава да интериоризује и антропоморфизује космички бескрај: *Осећам да у мени постоји / васељенска бина / са глумцима угаслих звезда / под светлошћу плавих зора / и с музиком сфера / и комиком метеора* (16. март 1922: 425).

Ова слика, типична по новом виђењу простора, носи и особене црте Драинчеве авангардне поетике: свет представља као позорницу а песника као клоуна или глумца. Међутим, Драинац овде искаче из својих уобичајених координата, које се шире до најудаљенијих крајева света, али обично не иду ван планете Земље, и изјављује: *Ја, нови син нове васељене / у непојамно иза светског платна / и преко свих веза / одбрајам часе временског клатна / тужан испод мрких брега* (Исто).

Песнички модел сродан овој струји лирског космизма у *Мисли*, постојао је у поезији руске авангарде. У тексту „Авангарда и симболизам“ Игора Смирнова налази се сажет

опис и кратка илустрација овог тока поезије. Уочавајући разлику између симболистичког и авангардног модела света у руској поезији, Смирнов закључује да

оно што су симболисти видели као аномалију без права на постојање (мисли на укључивање далеког и великог просторног подручја у блиско, нпр. увлачење космоса у земаљски простор) постаје у футуристичкој и акмеистичкој поезији норма изградње свијета, која нипошто не штети човјеку. Такве нарави је конотативно пуњење мотива космоса у кући Мајаковског (*...заљубљујте се под небом крчми...*), код Бурљука (*Сав је свијет сад блистав дућанчић*), код Кручонића (*комета се завукла мени под јастук / Зуји и голица љубећи бодљикаво ушенце*), код Г. Иванова (*Небо је попут свијетле одаје, / Није ли га тешко пријећи?*) и код многих других представника повијесне авангарде (Смирнов 1989: 24).

Песник код кога је овај гротескни обрт најизразитији је Велимир Хлебњиков, и Смирнов је посебно истакао његове песме са темом града који прождире космос. Међутим, слика и тема односа космоса и тела провлачи се кроз читаву Хлебњиковљеву поезију. Томе могу да посведоче следећи стихови: *Пријатно је видети / Задувану русалчицу... / како вредно брише / тестом белог хлеба / Закон светске теже* (Хлебњиков 1964: 55). Или: *На њему беше цилиндар васионе / С прашином звезда. / Четка није баш сваки дан / Прашину ишчешљавала* (Исто: 185). Или пак они који јасније откривају сродност Младеновићевог и Миличићевог космизма са поезијом руског песника: *Спреман сам да кажем Господу ноћи: / „Рођо!“ / И да Млечни Пут / Погладим по главици... / Ја ћу, о свете, блиска сунца / Научити да ми салутирају* (Исто: 181–182).

Оно што представља битну разлику између Хлебњиковљевог поступка и поезије југословенских космичара у *Мисли* јесте чињеница да својеврсна фамилијаризација

космоса (успостављена тако што је однос лирског субјекта и космоса приказан не само као гротескан већ и интиман и топао), која даје оригиналан тон Хлебњиковљевој лирској космологији, није на тај начин присутна код наших песника. У српској поезији поступак аналоган Хлебњиковљевом користиће тек Васко Попа 50-их година 20. века.

Када се космичка поезија, односно појединачне песме у *Мисли*, сагледају у следу хронолошког појављивања, запажа се да, код једног броја песника, постоји врло слична интерпретација лирског космизма: лирски субјект приказан као тело, космос представљен као опипљив и персонификован простор, (привидно) надмоћна позиција субјекта подривена иронијом или аутоиронијом, односно депатетизована версификацијским ефектима (преломљени, декомпоновани десетерац, слободни стих итд.). Ове одлике особене су за специфични лирски космизам који се формира у *Мисли*. Сибе Миличић, иако првим двома збиркама (1920; 1922) припада више космизму у ужем смислу речи, космизму душе, приближава се током 1923. другој групи космичара и „деструкцији космичких утопија“, према Вучковићевој терминологији. Међутим, овај моменат присутан је код Миличића само на нивоу песничких слика.

3. Закључак

Посматрајући поезију са космичким мотивима С. Миличића, у контексту часописа *Мисао*, намеће се закључак да је треба одредити у ширем значењу, као – *космизам*, дакле као авангардну тенденцију условљену не само поетичким, и не само идеолошким, већ и научним чињеницама са почетка 20. века. Тај појам одговара и самоименовању групе авангардиста окупљене најпре у литерарној заједници „Alpha“, а затим и у часопису *Мисао*. Сибе Миличић заузима у њој важно место, као онај који је и пре авангардистичке етапе овог часописа, под уредништвом Ранка Младеновића (1922 –23), најављивао (у

манифесту „Један извод који би могао да буде програм“ у *Српском књижевном гласнику* 1920) и објављивао космичку поезију, а посебно у Младеновићево време када га други космички песници виде као једног од најбољих космичара (Младеновић) односно као лиричара који једини међу свим актуелним песницима има потпуно изграђену лирску космологију (Александар Илић). Како су у *Мисли* јасно видљиве две струје космичке лирике, тако се јасно може пратити како се Миличић, који првим двама збиркама (1920; 1922) припада више космизму у ужем смислу речи, космизму „душе“ (космичко песништво, у терминологији Радована Вучковића), током 1923. приближава и другој групи „телесних“ космичара („деструкцији космичких утопија“, према Вучковићу). Међутим, код Миличића се ова еволуција одиграва пре свега на нивоу песничких слика (што је можда неминовна последица песничког дијалога на страницама *Мисли*), али не и на нивоу значења целовите песничке визије света. Шире гледано, у почетку доминантно *метафизички* карактер космизма београдских песника приближава се поступно моделу *гротескног* космизма, чији је главни репрезент у том тренутку Велимир Хлебњиков. У том се приближавању јасно препознаје и кретање српске и хрватске, односно југословенске поезије од симболизма ка авангарди. А у томе процесу раних 20-их година 20. века, кроз читање навођених чланака, јасно се препознају вишеструки, пре свега немачки, француски и руски песнички и филозофски подстицаји.

ИЗВОРИ

Гил 1921: Рене Гил, „О Малармеу“ (Сибу Миличићу и „Књижи радости“). Прев. с рукописа Н. Т. [Никола Трајковић], 7, 2, 1921: 81–87.

Илић 1922: Александар Илић, „Мирослав Крлежа. ‘Хрватска рапсодија’“ [приказ], *Мисао*, 16. јануар 1922: 126–127.

- Илић 1923: Александар Илић, „Откровење Растка Петровића“, *Мисао*, 16. јануар 1923: 133–136.
- Косор 1987: Josip Kosor, „Kratka autobiografija“, *Požar strasti*, Privlaka: Kulturno-informativni centar Privlačica, 70–81.
- Косор 1923: Јосип Косор, „Кô детенце“, *Мисао*, 16. мај 1923: 739.
- Миличић 1922: Сибe Миличић, „Пролетњи хаос“, *Мисао*, 1. јануар 1922: 19.
- Миличић 1922: Сибe Миличић, „Књига са седам печата (Читајући Апокалипсу)“, *Мисао*, 1922: 1333–1334.
- Миличић 1923: Сибe Миличић, „Детињство“, *Мисао*, 16. март 1923: 413–417.
- Миличић 1920: Сибe Миличић, „Један извод који би могао да буде програм“, *Српски књижевни гласник*, бр. 3, 1. октобар 1920: 188–193.
- Миличић 1922: Сибe Миличић, *Књига вечности. Филигран*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Мисао*, књижевно-политички часопис, књижевно-соци(ј)ални часопис, Београд 1919–1937.
- (Уредништво) 1923: „Даница Марковић. Портре“ (са фотографијом), *Мисао*, 1. март 1923: 394.
- (Уредништво) 1923: „Сибe Миличић. Портре“ (са фотографијом), *Мисао*, 1. април 1923: 554.

ЛИТЕРАТУРА

- Аранитовић 2013: Добрило Аранитовић, *Библиографија часописа Мисао 1919–1937*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Службени гласник.
- Бараћ 2008: Станислава Бараћ, *Авангардна Мисао: авангардне тенденције у часопису Мисао у време уређивања Ранка Младеновића 1922–1923*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Вучковић 1979: Радован Вучковић, *Поетика хрватског и српског експресионизма*, Сарајево: Свјетлост.
- Вучковић 1984: Радован Вучковић, *Авангардна поезија*, Бања Лука: Глас.
- Вучковић 2011: Радован Вучковић, *Поезија српске авангарде*, Београд: Службени гласник.
- Протић 2006: Предраг Протић, „Поезија Ранка Младеновића“, у: *Зборник радова у част академика Радована Вучковића*. Прир. Станиша Тутњевић, Бања Лука: Академија наука и уметности Републике Српске, 337–345.

Смирнов 1989: Igor P. Smirnov, „Avangarda i simbolizam (Elementi postsymbolizma u simbolizmu)“, u: *Pojmovnik ruske avangarde*, 6. svezak. Ur. Aleksandar Flaker i Dubravka Ugrešić, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske – Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 9–32.

Тешић 1989: Гојко Тешић, „Контекст за читање модернистичке и авангардне приповетке двадесетих година“, у зборнику радова *Поетика српске књижевности 2. Типови приповедања у роману и приповеци на српскохрватском језику у првој половини 20. века*. Ур. Новица Петковић, Београд – Сарајево: Институт за књижевност и уметност – Институт за језик и књижевност.

Тешић 2009: Гојко Тешић, *Српска књижевна авангарда. Књижевноисторијски контекст (1902–1934)*, Београд: Службени гласник.

Хлебњиков 1964: Велимир Хлебњиков, *Краљ времена Велимир I*. Прев. Бора Ћосић и Вера Николић, Београд: Просвета.

Stanislava Barać

SIBE MILIČIĆ'S COSMISM IN THE CONTEXT OF THE JOURNAL *THOUGHT (MISAO)*

Summary

Sibe Miličić's poems with cosmic motifs, if read in the (context of) journal *Thought*, require broadersignification than just a *cosmic poetry*. The adequate notion is – *cosmism*, understood as avant-garde tendency conditioned not only with poetical and ideological but also with scientific facts from the beginning of the 20th Century. Cosmism in science and art in Europe was established as a method, as a pursuit to unity and totality of macro- and microcosmos. The notion of cosmism fits to self-description of the Miličić's group of avant-garde writers, as well. They were officialy gathered

in Belgrade, in *The Literary community "Alpha"* (1920–1921), and in the journal *Thought* (1919–1937), especially during its avant-garde phase in 1922–23, with Ranko Mladenović as the editor. Miličić played an important role among these young writers: he announced (in the manifesto "An Excerpt which could be a Programme" in the *Serbian Literary Herald* 1920) and had been publishing cosmic poetry (in journals and autonomous collections), and was recognized as one of the best cosmic poets (R. Mladenović) with fully developed "cosmology" (A. Ilić). There were two streams of cosmic poetry in the *Thought* magazine, and it is possible to keep track of Miličić's lyrical evolution in that frame: in the first two post-war collections of poems (1920, 1922) Miličić belongs to the *cosmism of the soul* (in the terminology of researcher Radovan Vučković it is *cosmic poetry* in the narrow sense), but during the 1923 he becomes closer to stream of "corporeal cosmism" (*destruction of cosmic utopias* in Vučković's terminology). However, this evolution in Miličić's poetry took place at the level of poetic images, and did not expand on the level of the total poetic vision. In a wider sense, *metaphysical* character of cosmic poetry of the Belgrade group, dominant in the beginning, slowly brought closer to the model of the *grotesque cosmism*, whose main represent at the time was Velimir Khlebnikov. This change reflects the transformation of the Serbian / Croatian / Yugoslav poetry from the symbolism to the avant-garde. By close and chronological reading of the chosen articles (scientific treatises, essays, manifestos, poems) one can clearly recognize multiplicity of German, French, and Russian poetical and theoretical influences in the described process (Theory of Relativity, Henry Bergson's idea of creative evolution, German expressionism, Russian (post)symbolism, cubist poetry in Paris, etc.).

Key words: cosmism, Sibe Miličić, magazine *Misao* [*Thought*], Belgrade, Ranko Mladenović, symbolism, avant-garde, evolutionism.